

DÜNYAYI ALAŞAĞI ETMEK Komünizmin Yükselişi, Düşüşü ve Yeniden Yükselişi

Sean McMeekin Bard College'ta tarih profesörüdür. *New York Times Book Review*'un kapağında tanıtılan *Temmuz 1914 / Savaşa Doğru Geri Sayım*, Norman B. Tomlinson Jr. Kitap Ödülü'nü kazanan ve Lionel Gelber Ödülü'ne aday gösterilen *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Barbara Jelavich Kitap Ödülü'nü kazanan *Berlin-Bağdat Demiryolu*'nun ve iki kitabın daha yazarıdır. Daha önce Koç Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi ve Yale Üniversitesi'nde ders vermiştir. YKY'den çıkan diğer kitapları: *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü* (2013); *Osmanlı'da Son Fasil – Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenışı, 1908-1923* (2022); *Temmuz 1914 / Savaşa Doğru Geri Sayım* (2023), *Rus Devrimi - Yeni Bir Tarih* (2024).

Nurettin Elhüseyni (Silvan/Diyarbakır, 1954). Darüşşafaka Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. AnaBritannica'da yazı kurulu üyesi ve çeşitli yayın kuruluşlarında editör olarak çalıştı. Halen serbest çevirmenlik ve araştırmacılık yapıyor. Çevirdiği kitaplardan bazıları: *Demokrasi Neye Yarar?* (YKY, 2010); *Solan Akdeniz: 1550-1870 / Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, Faruk Tabak (YKY, 2010); *Gezgin Şölen: Gıda Küreselleşmesinin On Bin Yılı*, Kenneth F. Kiple (YKY, 2010); *Canavarlar - Garip Yaratıklar Kitabı*, Christopher Dell (YKY, 2010); *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi*, Niall Ferguson (YKY, 2011); *1000 Muhteşem Resim* (YKY, 2012); *Uygurluk: Batı ve Ötekiler*, Niall Ferguson (YKY, 2012); *Kırım: Son Haçlı Seferi*, Orlando Figes (YKY, 2012); *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, Emine Fetvacı (YKY, 2013); *Ölümsüzlük Kurulu*, John Gray (YKY, 2013); *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler*, Tony Judt (YKY, 2013); *Haberini Alayım, Yeter: Gerçek Bir Gulag Aşk Hikâyesi*, Orlando Figes (YKY, 2013); *Stalingrad*, Antony Beevor (YKY, 2014); *Fikirler Tarihi: Ateşten Freuda*, Peter Watson (YKY, 2014); *Tarihi İcat Eden Adam: Herodotos'la Seyahatler*, Justin Marozzi (YKY, 2015); *18. Yüzyılda Avrupa'da Türk Modası: Turquerie*, Haydn Williams (YKY, 2015); *Sıfır Yılı [1945'in Tarihi]*, Ian Buruma (YKY, 2015); *Armut Dibine Düşmeyince*, Andrew Solomon (YKY, 2016); *Romanovlar 1613-1918*, Simon Sebag Montefiore (YKY, 2018), *Bilimin İcadı: Bilim Devriminin Yeni Bir Tarihi*, David Wootton (YKY, 2019), *Osmanlı'da Son Fasil: Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenışı 1908-1923*, Sean McMeekin (YKY, 2019), *Kusurlu Geçmiş: Fransız Entelektüelleri*, Tony Judt (YKY, 2019), *Karanlık – Kültürel Bir Tarih*, Nina Edwards (YKY, 2020), *Meydan ve Kule*, Niall Ferguson (YKY, 2020), *Avrupalılar – Üç Hayatın Işığında Kozmopolit Avrupa Kültürü*, Orlando Figes (YKY, 2020), *İngilizlerin Gözünde Türkiye 1776-1923*, David S. Katz, (YKY, 2021), *Temmuz 1914*, Sean McMeekin (YKY, 2023), *Rus Devrimi*, Sean McMeekin (YKY, 2024).

Sean McMeekin'in
YKY'deki kitapları

- I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü (2013)
- Osmanlı'da Son Fasil (2019)
- Temmuz 1914 (2023)
- Rus Devrimi (2024)
- Dünyayı Alaşığı Etmek (2025)

SEAN McMEEKIN

Dünyayı Alaşığı Etmek

Komünizmin Yükseliş,
Düşüşü ve Yeniden Yükseliş

Çeviren

Nurettin Elhüseyni

YAPI KREDİ YAYINLARI

Çocuklarım için,

ÇEVİRMENİN NOTU

Kitapta çokça alıntı yapılan kaynakların bilindiği üzere çeşitli Türkçe çevirileri var. Metindeki anlatım bütünlüğünü korumak açısından bütün alıntıları doğrudan çevirme yoluna gittim. Yazarın anlattıklarını aslına bağlı kalarak olabildiğince doğru aktarmaya çalıştığımı söylemeye gerek yok. Bu arada çevirideki emeğimi bana henüz yeniyetme olduğum sırada hafifçe kaş çatarak ama hoşça gülümseyerek “Bolşevik”, Kürtçe söylenişle “Bolçivik” diyen bilge ninem “Dada” Fatma Elhüseyni’ye adadığımı belirteyim.

İçindekiler

Önsöz • 9

Giriş • 13

Başlangıç • 23

KISIM I. TEORİDE KOMÜNİZM • 31

1. Karl Marx ve Ütopyacılar • 33

2. Birinci Enternasyonal ve Bakunin'in Öngörüsü • 48

3. İkinci Enternasyonal ve İzlenmeyen Yol • 66

4. Orduları Kızıllaştırma: Lenin'in Marx'ı Güncelleme • 85

5. Bolşeviklerin İktidara Gelişi • 99

KISIM II. PRATİKTE KOMÜNİZM • 115

6. Komünizm İktidarda • 117

7. Komünist Enternasyonal • 137

8. Stalin'in Komünist Atağı Yeniden Başlatması • 158

9. Tepe Nokta: Komünizmin Zirveden Dibe İnişi ve Yeniden Yükselişi • 179

10. "Halk Demokrasisi": Demir Perde Gerisindeki Komünizm • 202

11. Sahne Sırası Mao'da: Komünizmin Asya'ya Varışı • 226

12. "Dünya İstedığımız Yöne Dönüyordu": Komünizmin Küresel Düzeye Çıkışı • 249

13. Kızıl Muhafızlar ve Kızıl Kmerler: Saçmalık Düzeyine Varmış Komünizm • 271

14. Yahudi ve Alman Satışından Spor Zirvelerine, Sosyalist Feminizme ve Stasi'ye: • 290

15. Hesaplaşma: Afganistan'dan ve Reagan Mandalından Tiananmen Meydanı'na Kadar Sıkışan Komünizm • 312

Sonsöz: Ağustos Darbesi ve Komünizmin Garip Biçimde Ölümün Eşiğinden Dönüşü • 334

Teşekkür • 351

Kullanılan Arşivler • 354

Dizin • 355

Önsöz

Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve ardından SSCB'nin çöküşü üzerine Francis Fukuyama'nın "tarihin sonu"nu ilan etmesinin üzerinden 30 yılı aşkın bir süre geçmiş bulunuyor.

O baş döndürücü ve heyecan verici dönemi yaşamış çoğu Amerikalı gibi, ben de Doğu Bloku ülkelerinin tek partili komünist yönetimini peş peşe bırakıp çoğulculuğu ve siyasal özgürlüğü seçişini görünce bir gurur taşkınlığına kapıldım; bir süre Batı dünyasına kucak açmaya hevesli gibi görünen bizzat Rusya da bu ülkeler arasındaydı. Sovyet arşivlerinin ilk kez ardına kadar açıldığı günlerde benim gibi Batılı araştırmacılar Sovyet komünizminin ve küresel komünizmin sınırlarını deşmek üzere bu malzemeye sevinçle üşüştiler. O sırada ortalık bir rahatlama ve "her şeri geride bırakma" duygusuyla komünizm üzerine kendinden emin otopilerden geçilmemekteydi. Amerikan zafer havasının doruğuna vardığı 2001'de tarihçi Richard Pipes *Communism: A History* (*Komünizmin Kısa Tarihi*) adlı kitabını sadece "komünizme bir giriş" değil, "aynı zamanda komünizmin ölüm ilanı" olarak nitelendirmekteydi.¹

Yirmi yıl sonra durum oldukça farklı görünüyor. Rusya artık komünist olmasa da geçmişinden pişmanlık duymayan mağrur bir eski KGB mensubu Vladimir Putin tarafından yönetiliyor. Rusya'da şimdi İosif Stalin'e duyulan hayranlık 1953'te ölümünden beri en yüksek düzeyde; Sovyetler Birliği halklarına karşı işlediği çeşitli suçlar ya bağışlanmış ya unutulmuş durumda. Rusya ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler 2014 Ukrayna krizinden ve Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı'ndan bu yana derin dondurucuya atıldığı için, bazı bakımlardan Soğuk Savaş'ın doruğundakini aşan bir donuklukla hemen her türlü ticaret ve seyahat kesilmiş bulunuyor. Bu arada 9/11 saldırılarıyla, "hep savaş" anlayışına dayalı nafile askeri müdahalelerle, sanayiden uzaklaşmayla ve doların değerini aşındıran borçlarla üstün konumundan sökülüp atılan ABD, Rus askeri gücünün dünya sahnesine dönüşüyle ve komünist Çin'in ekonomik güç ve küresel nüfuz bakımından yükselişiyle tekinsiz sayılacak bir itibar kaybına uğramış durumda. Çin modeli 2020-2022 COVID-19 kapanmalarıyla küresel düzeyde yayılırken, Batı dünyasında konuşma ve farklı görüş taşıma özgürlüğünden dolaşma ve seyahat özgürlüğüne kadar bir zamanların dokunulmaz hakları geçici olarak bir yana bırakılmış bulunuyor. Birçok genç Batılı için komünizm artık totali-

1 Richard Pipes, *Communism: A History* (New York: Random House/Modern Library, 2001), ix.

ter rejimlerle bağlantısından dolayı ana-akım söylemden dışlanması gereken bir dava değil; çünkü komünizme dair canlı anıları yok. Liberal demokratik kapitalizm henüz can çekişmiyor olsa bile enerjiden yoksun görünürken, Çin komünizmi dünyanın büyük bir kısmına hızla sızıyor. Peki, bu iş nasıl oldu ve niçin hiç kimse böyle olacağını göremedi?

Bundan sonra okuyacaklarınız bu soruyu kurcalamaya ve konuya komünizm sonrası dönemin heyecanlı ilk yıllarında benimsemiş olabileceğimden daha yüksek bir tevazuyla yaklaşmaya yönelik bir girişimdir. Çin'in kısmen, Doğu Bloku ülkelerinin büyük ölçüde ve SSCB'nin yakın döneme kadar nispeten açık arşivlerinde yıllarca yürütülen tarihsel araştırmalar sayesinde, komünizmin pratikteki işleyişi ve 1989-1991 yılları arasında birçok komünist rejim çökerken, öbürlerinin niçin ve tam olarak nasıl varlıklarını sürdürdükleri konusunda şimdi geçmiştekinden çok daha geniş bilgiye sahibiz. Gerek Fukuyama'yı erken sevinç gösterisine yönelten bir gelişmeyle 1989'da Sovyet iktidarının Doğu Bloku'na bağlı komünist uyduların ve üç Baltık cumhuriyetinin Moskova yörüngesinden kopuşunu sağlayan çöküşünde ve iki yıl sonra bizzat SSCB'nin çöküşünde, gerek onun tezini daha baştan geçersiz kılmış olması gereken bir gelişmeyle 1989'un önceki aylarında Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) Tiananmen Meydanı'nda otoritesini şiddetle yeniden sağlamasında kaçınılmaz hiçbir yan yoktu. Komünizmin aşağıdan kahramanca halk muhalefetinin kabaran bir dip dalgasıyla tökezlediğini hayal etmek ne kadar hoşumuza giderse gitsin, asıl önemli nokta yukarıdan zorlamanın ortadan kalkışıydı. Komünist yönetim sıkı parti denetimi altındaki askeri birliklerin ve ağır silahlarla donatılmış güvenlik birimlerinin demir yumruğuna insanlığın bildiği diğer bütün yönetim sistemlerinden daha fazla gerek duyan yapıdaydı. Rejimin kılıcı kalkar kalkmaz, komünist partiler çabucak çöktü; kılıç var oldukça parti de ayakta kaldı.

Keza Karl Marx ve takipçileri öyle olmasını ne kadar istemiş olurlarsa olsunlar, 20. yüzyılda komünist yönetimlerin ortaya çıkışı ilk başta Hegelci-Marksist bir tarih yasasıyla kaçınılmaz kılınmış bir sonuç değildi. Sonraki sayfalarda göreceğimiz üzere, Rusya'da, Çin'de ve onların uydularında komünizmin ortaya çıkışı, sosyal dokuyu çatlatan ve ölümcül silahları milyonlarca öfkeli ve kolayca etkilenir gencin ellerine tutuşturduğu bir dizi dünya savaşını gerektirdi. Proleter kitleleri temsil etme iddiasına ve ucu ucuna kaçırılmış, gürültülü propagandası yapılmış birkaç seçim sonucuna rağmen, komünistler hiçbir yerde iktidara oy sandığıyla gelmediler. Marx'ın ilk muarızlarından bazılarının, özellikle de Mihail Bakunin gibi anarşist solda yer alanların kavradığı üzere, bankaları, sanayiye, tarımı ve alışverişleri devlet denetimine almayı öngören maksimalist Marksist program ancak toplu şiddetle ve zorun üstün kılınmasıyla başarılabilirdi. Komünist devrim savaş katalizörü

olmadan tasarlanabilir bir şey değildi. Vladimir Lenin gibi, ondan önceki Marx da modern savaşların devrime yol açma potansiyelini gören biriydi; sözgelimi 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nın ve 1904-1905 Rusya-Japonya Savaşı'nın kaybeden tarafları olarak Fransa ve Rusya için öngörülerini bu yöndeydi. Marx'ın birinci çatışmaya ve kendisinin ikinci çatışmaya ilişkin yorumundan yola çıkan Lenin, "devrimci bozgunculuk" doktrinini geliştirdi; bununla kastettiği şey, modern bir savaşta yeterince kesinlikle yenilgiye uğrayan bir ülkede ortaya çıkan askeri disiplin ve itibar çöküşünün baştaki yönetimi silahlı devrimcilerce yıkılacak noktaya kadar zayıflatabileceğiydi. Ama nispeten sınırlı düzeyde kalan iki taraflı bu savaşlar sosyal düzen açısından ne kadar ölümcül ve yıkıcı olurlarsa olsunlar, yol açtıkları kısa ömürlü ama kanlı 1871 Paris Komünü ve aynı ölçüde şiddet dolu ama sonuçta sınırlı 1905 Rus Devrimi, Marx'ın ya da Lenin'in amaçları açısından yeterince yıkıcı değildi. Sadece Birinci Dünya Savaşı'nın kesin yıkımı yeterince hasara yol açarak, yeterince kızgın ve hırçın silahlı gençleri komünist devrimi mümkün kılacak düzeyde harekete geçirdi. Bu durumda bile Lenin'in "emperyalist savaş"ı "iç savaş"a dönüştürmek üzere Rus ordusunda ve donanmasında toplu isyanları kışkırtma yönündeki acımasız programının başarıya ulaşması önünü açacak bir dizi talihli olayı gerektirdi; Lenin, karşısındaki düşmanlar açısından son derece şanslıydı ve kurduğu yeni komünist yönetim başından itibaren savunma konumunda kaldı.

Lenin'in umduğunun aksine, Rusya'da komünizme geçiş küresel bir devrim dalgasına ilham vermedi. Her ikisi de Rusya gibi Birinci Dünya Savaşı'nda yıkıma uğramış ve 1918'de kaybeden safta yer almış Almanya ve Macaristan gibi ülkelerdeki kısa ömürlü az sayıda altüst oluş bir yana bırakılırsa, komünizm Rusya dışında hiç ilgi göremedi. Marx *Kapital*'de kapitalist "üretim araçlarında merkezileşmenin ve işgücünde sosyalleşmenin" belirli bir kritik eşiğe varmasıyla birlikte, "kapitalist özel mülkiyet için ölüm çanı"nın küresel düzeyde çalınacağı kehanetinde bulunmuş olabilirdi; ama gerek 1917 Rusya'sında gerek aynı yolu izleyen başka yerlerde bu türden bir şey olmadı. Lenin 1919'da dünya genelinde "kapitalist" yönetimleri yıkmaya dönük küresel propagandayı ve paramiliter çabaları eşgüdümlü yürütmek üzere bir Komünist Enternasyonal (Komintern) oluşturarak devrimi hızlandırmaya cesaretle kalktıysa da bu girişimler bütün cephelerde başarısızlığa uğradı.

Komünizm yeni hamlelerde bulunmayı ancak 1930'larda uluslararası düzenin çöküşüyle başardı. Önce yıkıcı bir iç savaş geçiren İspanya'da, ardından Birinci Dünya Savaşı'ndakinden bile daha feci sosyal ve ekonomik yıkıma yol açan İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa'da ve Kuzey Asya'da ilerlemeler sağladı. Sovyet Komintern önderlerinin ve öbür ülkelerdeki temsilcilerinin o sırada komünist devrim teorisini güncelleştirmeye çalışmalarına

karşın, asıl önemli rolü doktrin değil, silah zoru oynadı. Komünistler iktidar kokusunu alma yönünde somut bir şansı ancak istisnai savaş şartlarında yakaladılar ve bu da çoğunlukla geleneksel rejimleri yıkılmalarına yetecek kadar zayıflatmak üzere yıllarca süren yıpratma sürecini, ayrıca Moskova'nın sağladığı ilave askeri ve mali desteği gerekli kıldı. Sovyet işgal ordularının Polonya'da ve Macaristan'da komünizmi dayatmasında olduğu gibi, bu durum bazen oldukça barizdi. Ama ileride göreceğimiz üzere, Yugoslavya'daki Tito ve Çin'deki Mao Zedong gibi en meşhur "yerli" komünist galipler bile düşmanlarını alt etmek için yoğun dış yardıma gerek duydular. Komünizmin 1917'den sonraki egemen doktrinine verilen adla Marksizm-Leninizm'in gerçek sırrı Marx ile Lenin'in sürekli yoğunlaşan "sınıf mücadelesi"nin yön verdiği değişmez bir tarih yasasını keşfetmeleri değil, Lenin'in komünist devrimcilere iktidarı zorla ele geçirmek üzere savaşın yıkımından nasıl yararlanabileceklerini göstermesiydi; tabii yıkımın yeterince ağır olması ve muhaliflerine üstün gelmelerini sağlayacak yeterli sayıda bağnazlar ile neferlerin silahlandırılması da gerekliydi. Komünizmin yükselişi, düşüşü ve şaşırtıcı biçimde ölümün eşliğinden dönüşü her zaman somut, yani yaşayan adamların (ve bazı kadınların eseri)di; sonuçlar da bazen insan tasarımı yansıtır ama daha sıkça karşı koyar nitelikteydi. Tarihçi yanı kâhin yanından çok daha üstün Marx "İnsanlar kendi tarihlerini yaratmakla birlikte tam diledikleri gibi yaratmazlar" diye yazmıştı.²

Ben de komünizm tarihini Marx'ın bu aforizmasını akılda tutarak, 1989'da veya 1991'de görünüşteki çözülüşüne rağmen, hikâyenin bitmekten uzak olduğunu bilerek yazdım. İnsanlar arasında kardeşlik, kadınlar, ırksal ya da etnik azınlıklar için eşit haklar veya şimdiki jargonla "sosyal adalet" düşü kurulduğu sürece, komünizmin bir versiyonu geniş popüler çekiciliğini koruyarak, genç idealistleri (ayrıca onların idealizmini belki paylaşan, belki paylaşmayan ama yurttaşları üzerinde büyük çaplı iktidarı kazandıracak ve her şeyi kapsayıcı bir devlet vaadini ayartıcı bulan yaşça daha büyük ihtiraslı siyasetçileri) bu davayı savunmaya yöneltecektir. Komünizm tarihi belki her zaman öğretici ya da güven verici olmasa bile, önyargıya ya da hüsnükurutuya kapılmadan serinkanlılıkla yeniden incelenmeye değerdir. Başlayalım.

2 Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (New York: International Publishers, 1987 [1869]), 15.

Giriş

Sosyal Eşitlik: Bir Fikrin Soyağacı

Komünizm bir iktidar doktrini olarak tarihsel açıdan nispeten yakın dönemin bir olgusudur; geçmişi yüzyılı biraz aşan bir süreye dayanır yahut Marx ile Engels'in kurduğu Komünist Birlik (yak. 1847-1848) gibi bu adı taşıyan partileri hesaba katarsak, 175 yıl kadar önceye iner. Ama komünist teorinin özünde yatan maddi ya da sosyal eşitlik fikrinin kökleri Antikçağ'a kadar indirilebilir ve günümüz komünistlerini şekillendirip onlara ilham vermiş farklı düşünce damarlarını incelemekte yarar vardır. Platon *Politeia* (yak. MÖ 375; *Devlet*) adlı eserinde Sokrates'in "dilde 'benim', 'benim değil' ve 'başkasının' gibi ibareler" in çoğalmasının mutlaka sosyal dokunun dağılmasına yol açacağı yolundaki saptamasını aktarır. Buna karşılık, en iyi yönetilen kentte "bütün yurttaşlar aynı başarılar ve başarısızlıklar için sevinir ve acı duyar"; çünkü "sevinçleri ve acıları paylaşmak kentin kenetlenmesini [sağlar]." Bu bakımdan anlayışlı bir hükümdar ya da filozof-kral bencil çıkarlardan vazgeçerek kaderlerini mensup oldukları siyasal yapıyla özdeşleştiren faal yurttaşlar arasında bir tür siyasal eşitlik sağlamalıdır. Aristophanes'in daha da ileriye giden *Ekklesiazousai* (yak. MÖ 391; *Kadın Mebuslar*) adlı hınzırca hiciv eserinde takma sakallı filozof-kraliçe Praksagora "toprağı, parayı, özel mülkiyet altındaki her şeyi ortak mal haline getirme" sözünü verir. Bu hükümün cinsel ilişkileri de kapsayacağını belirtir. Ona göre, erkekler "en cazibeli [kadınların] yanı sıra [...] en çirkin ve en basık burunlu [kadınlara da] kur yapmalıdır" ve kadınlar da "ancak çirkin eciş bücüşleri tatmin ettikten sonra irikiyim, yakışıklı erkeklerle yatmak" la yükümlü kılınmalıdır.¹

Yunan pagan filozof-krallarından ziyade bireysel ruha hitap eden İsa kısa süre sonra Hıristiyan diye anılacak takipçilerine "bir deveye hendek atlatmanın zengin bir kişiyi cennet krallığına sokmaktan daha kolay olduğu" uyarısında bulundu ve sonsuz yaşama ermek için ne yapması gerektiğini soran varlıklı bir ricacıya şunu öğütledi. "Kusursuz olmak istiyorsan, gidip elindeki her şeyi sat ve parasını yoksullara ver." Kuşaklar boyunca Hıristiyan azizler çıplak zeminde çaputlara sarılı halde ölen Tourslu Martin (MS 316-397) ör-

1 Aristophanes, *Ecclesiazusae* (*Assemblywomen*), çev. ve ed. Eugene O'Neill Jr. (New York: Random House, 1938), 590-592, 617, 625. satırları, bkz. Perseus Digital Library, Tufts University, www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3A-text%3A1999.01.0030%3Acard%3D583; Plato, *Republic*, çev. G. M. A. Grube (Indianapolis: Hackett, 1992), Kitap V, 462b-c.

neğinden ilhamla, Mesih'in sözlerini ciddiye aldılar, maddi malvarlıklarından vazgeçtiler, hayatlarını muhtaç kişilere yardım etmeye, şimdiki tabirle hayır işlerine adadılar. Bizzat Aziz Martin halis bir Hıristiyan'ın "en düşkünlerin yardımcısı, zayıfların koruyucusu, umutsuzların sığınağı, dışlanmışların kurtarıcısı" olarak davranması gerektiğini vaaz etti. Böylece ilk Hıristiyanlar dünyayı zayıfların, yoksulların ve hakirlerin büyük devlet adamları, kudretli savaşçılar ve onların varlıklı hamileri kadar insan değeri taşıdıkları yönündeki yeni ve aykırı fikirle tanıştırdılar. Mesih'in sözlerinin doğru çıkması halinde, uysal kişiler ahirette gerçek kurtuluşa ererken, bencil zenginler orada sorguya çekilecek ve lanetlilere reva görülen azapları çekecekti. Her mümin hayatını yoksullara yardıma adama ya da bizzat yoksullaşma yönündeki bu radikal akideye uymasa da maddi feragati öğütleyen Hıristiyan fikri kolektif zihniyetli bir siyasal topluluğu öngören Platoncu ideale güçlü bir çekicilik kattı. İnsanlar servet ya da sosyal statü bakımından eşit olmayabilirdi; ama Tanrı'nın gözünde bütün canlar eşit olabilirdi ya da en azından herkesin aynı ölçüde tabi olduğu genel bir ahlaki standarda göre yargılanabilirdi.²

Gelgelelim en radikal haliyle dahi Batı Hıristiyanlığı, Platon'un ve (hicivli dille) Aristophanes'in öngördüğü gibi maddi farklılıkları ortadan kaldıracak tam servet eşitliğini savunmaktan geri kaldı. Zenginler Tanrı'nın huzurunda yargılanıp kusurlu bulunabilirdi; ama en sofu Hıristiyan ilahiyatçılar bile sosyal düzende eşitliği sağlamak üzere, Robin Hood gibi onları soymayı ve servetlerini yeniden dağıtmayı önermedi. Hırsızlık hem Yahudi hem Hıristiyan inancında temel önem taşıyan Eski Ahit'teki On Emir'de "Çalmayacaksın" ibaresiyle elbette açıkça yasaklanmıştır. Hıristiyan bir mümin için fakirlere kucak açmak ya da hayır işlerinde bulunmak zorla yaptırılacak ya da yasayla zorunlu kılınacak bir şey değil, özgür insan iradesinin bilinçli bir edimidir.

Bununla birlikte, daha yüksek sosyal eşitlik yönündeki sosyal evrim açısından Hıristiyan inancının tartışmaya açık sonuçları yadsınamaz. Gerek Musevilik gerek ondan kaynaklanan Hıristiyanlık açısından kilit önemdeki Tekvin Kitabı, yani "cennet"teki üryan Âdem ile Havva'nın başına gelenlerin hikâyesi yitirilmiş bir masumiyeti varsayar. Bu ilk çiftin işlediği günahın insan bedenini örtecek giyimi gerektirmesi cinsellik dürtüleri ve sorunları açısından sonuçlar doğurur; servet eşitsizliklerine ve sonuçta günahkâr dünyaya musallat olacak her türlü kötü işe yol açan insan açgözlülüğüne önceden işaret eder. O halde bu kötülükler On Emir'deki ahlaki derslerle, tektanrı üç dinin öbür yasalarıyla ve kutsal metinleriyle yasaklanmalıdır. Cennetten kovuluş hikâyesinde örtük olarak işlenen fikir ister yitik bir dünyanın geri getirilmesi, ister kişinin kendi eylemlerinden pişmanlık duyması yoluyla

2 Akt. Tom Holland, *Dominion: How the Christian Revolution Remade the World* (New York: Basic Books, 2019), 148; Matthew 19:21 (ESV).

olsun kefarete ihtimalidir. Böylece Musevi-Hıristiyan dünya görüşünde tarih, kıyamette kefarete (ya da ebedi lanete) doğru önüne geçilmez biçimde yol alır. Hıristiyanlık ve Musevilik doğrusal ilerlemenin temposu bakımından farklılık gösterir; Hıristiyanlar tüm insanlık için geçerli bir kıyamet fikrine genellikle daha güçlü biçimde inanırlar ve bu inanç alanı eskatoloji olarak bilinir. Batı düşünsel yaşamının ve fikirlerinin evrimini anlama açısından ana nokta Yahudiler ve özellikle Hıristiyanlar için zaman yayının doğrusal bir tarzda ileriye doğru dramatik bir noktadan başka bir dramatik noktaya hareket etmesidir; tek bir ilahın (Tanrı) hükmettiği bir dünyada her karar, her eylem ve her olay anlam yüklüdür. Bu ilerleme Hinduizm gibi çoktanrıci bir inançta görülen rastgele ya da döngüsel tarzda veya bilgiler ile efsanelerin (tutarsız tempoda olsa bile) sürekli aydınlatışıyla değildir. Kitabı Mukaddes'teki hikâyelerden günümüz edebiyatına kadar, bu fikirler dizisi azizlerin, şairlerin, filozofların, romancıların ve tarihçilerin bireysel ve ortak mücadeleden dram ve anlam çıkarmalarıyla Batı düşüncesine büyük anlatı çekiciliğini kazandırmıştır.

Tıpkı Musevilik ve Hıristiyanlık gibi tektanrıci İbrahimi gelenekten doğan İslam, müminlerin eşitliği idealini paylaşır ve cennete mi yoksa ebedi lanete mi layık görülecekleri konusunda kendine özgü fikirler taşır. İslami gelenek müminlerin (ve kâfirlerin) nasıl yargılanacaklarını belirlemede gönüllülüğe ve özgür iradeye daha az ağırlık vererek, insan yaşamındaki bütün amelleri, bilinçsizken işlenmiş olanları bile her şeye kadir Allah'a bağlar. Kuran'da Muhammed'e şu vahiy bildirilir: "Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar." Yani, İslam kaderciliği reddetmekle birlikte, olayların rastgele geliştiğini öngörmez. Ancak Müslümanlar için zaman döngüsel olmadığı gibi, Hıristiyan düşüncesindeki benzer önlenemez bir ivmeyle ileriye doğru da gitmez.³

Hıristiyan düşüncesindeki eskatolojik ve eşitlikçi dürtüler Kolomb'un meşhur 1492 yolculuğundan sonra Yenidünya'nın (tesadüfi) keşfedilişiyile daha da canlılık kazandı. Avrupalı Hıristiyanlar daha "ilkel" halklarla karşılaştıklarında, bu "yerli" Amerikalıların cennete benzer bozulmamış bir bahçede yaşayan ifşa öncesi saflar olarak görülmeleri belki de doğaldı. (Ancak Avrupalıların geliştikten sonra kıta, bozulmamış halini uzun süre koruyamayacaktı.) Bizzat Kolomb yolculuğuna mali destek vermiş İspanya kralı Fernando'ya mektubunda şimdiki Bahamalar, Haiti ve Küba'nın yerli sakinlerinin "erkek kadın demeksizin anadan doğma halleriyle hep çıplak dolaştıklarını, sadece kadınlardan bazılarının vücutlarındaki tek bir yeri [Havva gibi] bir bitki

3 Kuran 39:42; Gerhard Böwering, "The Concept of Time in Islam", *Proceedings of the American Philosophical Society* 141, no. 1 (Mart 1997): 55-66.